

ARKEOLOGI I NORR 13

ARKEOLOGI I NORR 13

2012

ARKEOLOGI I NORR 13

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för idé-
samlingsstudier

UMEÅ UNIVERSITY
Department of
Historical, Philosophical
and Religious studies

**Tryckt med bidrag från Humanistiska fakulteten
vid Umeå universitet**

Omslagsbild:

Axelklaffsbeslag från Volga-Kama påträffat i Sangisområdet
Foto Staffan Nygren © Norrbottens museum.

Utgivare och distribution:

Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet
SE-901 87 Umeå, Sverige

Redaktör:

Per H. Ramqvist
epost: per.ramqvist@arke.umu.se

Grafisk form, lay-out och omslag:

Per H. Ramqvist
Brödtexten är satt med Garamond 10/12
och rubriker med Arial Narrow

Engelsk språkgranskning

Sees-editing Ltd, UK
ISSN 0284-558x

Tryck:

Original, Umeå
2012

Innehåll

<i>Per H. Ramqvist</i> Förord	v
<i>Helena Knutsson & Kjell Knutsson</i> The postglacial colonization of humans, fauna and plants in northern Sweden	1
<i>Ola George</i> Neolitiska människor och svin i Ångermanland	29
<i>Carina Bennerhag</i> Samhälle i förändring - järnålder i Norrbottens kustland	45
<i>Per H. Ramqvist</i> Geosocial diversitet under folkvandringstiden. Idéer utgående från Medelpad	75
<i>Peter Persson</i> Timrådalen - en förbisedd högstatusbygd i Medelpad	105
<i>Katarina Eriksson & Olof Sundqvist</i> Järn, makt och kult i Gästrikland under yngre järnåldern	131
<i>Anders Huggert</i> Skidspetsen från Stormyran i Bygdeträsk - ålder utifrån kol-14-datering och ornamentik	167
<i>Maria Björck</i> Storskalig kolproduktion i Gästrikland	183

Förord

Även nr 13 i vår tidskrift *Arkeologi i Norr* innehåller såväl nyheter som presentationer av gamla icke publicerade fynd eller omtolkningar av företeelser. Mycket spännande nyheter kommer *Helena och Kjell Knutsson* med, när det gäller den enda säkra invandringen i nordliga områden, dvs pionjärbebyggarna direkt efter den bortsmältande inlandsisen. Det finns tydliga gränser redan ett par årtusenden efter bortsmältningen, det tål verkligen att fundera över och vad det fick för konsekvenser för de efterkommande millennierna.

Återigen levererar *Ola George* från Läns museet Västernorrland överraskande nyheter. Tamsvin tämligen långt in i inlandet redan under mellanepolitikum. Kan det stämma? Ja så ser det ut, och brandgravskick likaså. Det är också det lite överraskande, men stenålderns gravskick har visat sig vara varierat, även om skelettgravskicket var det vanligaste. Men under alla förhållanden är stenåldersgravar mycket ovanliga norr om de gropkeramiska och söder om de kamkeramiska områdena.

Kusten längs Västerbotten och Norrbotten har länge gäckt oss, särskilt när det gäller järnålderssamhällena. Men i och med de arkeologiska undersökningarna 2006-2007 inför byggnaden av Haparandabanan i Norrbottens kustområde, har flera nya och högst intressanta upptäckter gjorts. *Carina Bennerbag* från Norrbottens Museum i Luleå berättar i sin artikel om de viktigaste av dessa. Bland annat framträder järnhantering tydligt under förromersk och romersk järnålder och för första gången kan dess koppling till jakt- fångstsamhället beläggas. För första gången har också järnframställning i ugn konstaterats, vilket är mycket spännande. Kopplingarna är otvetydigt östliga och det går att se ett samband med de finska och karelska tidiga ugnarna när det gäller konstruktionen. Ytterst går sannolikt teknologin tillbaka till Pianoborkulturen i Volga-Kamaområdet. För detta talar såväl teknologin (stålframställning) som ett fynd av ett vackert ”axelklaff-format” bältebeslag som tiden runt Kr. f. har sina absoluta paralleller inom Pianoborkretsen.

Medelpads järnålder är temat för såväl *Per H Ramqvists* som för *Peter Perssons* respektive artiklar. Den förstnämnde berör framför allt folkvandringstidens samhällsstruktur och geosociala skillnader. Det är framför allt Medelpads Norra bygd som är föremål för diskussion. Där

finns på en sträcka av 8 km, fyra mindre dalgångar som uppvisar helt olika fornlämnings- och fyndbilder och som väcker tankar om olika samhälleliga rum. De olika rummen föreslås vara av judiciell-kultisk (Tunadalen); agrar (Ljustadalen); maktpolitisk-ekonomisk (Västlandsdalen) respektive militär karaktär (Timrådalen). Ramqvist presenterar också en på 1950-talet undersökt, men tidigare icke publicerad, kammargrav i Timrådalen. Graven bär tydliga tecken på en mycket ideologiskt-religiöst välorienterad krigare gravlagd i en hög, ursprungligen endast ca 10 meter i diameter. Detta leder till en diskussion om olika skikt inom krigargruppen, såsom hirdledare och motsvarande militära roller och hur dessa kan urskiljas i det arkeologiska materialet.

Persson lyfter fram alla de högstatusfynd som finns just i Timrådalen och pekar på de många vapenfynden och inte minst de många enskilda fynden av guldföremål som mestadels framkommit där som upplöjda lösfynd. I artikeln lyfts också de för Mellannorrlands del ovanligt rikhaltiga vendeltida fynden fram. I en storhög på samma gravfältet som den ovan nämnda kammargraven undersöktes 1970 en vendeltida kittelgrav innehållande föremål som delvis för tankarna till de vendeltida båtgravarna. Fyndet aktualiserar i högsta grad den olösta frågan om maktkontinuitet från folkvandringstiden till vendeltiden.

Katarina Eriksson & Olof Sundqvist diskuterar sambandet mellan de ekonomiska resurserna, dvs järnet, och den ideologi som fanns under den yngre järnåldern i Gästrikland. Sedan tidigare är det känt att den regionala produktionen av järn ökade markant under den yngre järnåldern i Dalarna, västra Hälsingland och i Gästrikland. Frågan om kontrollen av denna järnproduktion är central i artikeln. Författarna diskuterar om denna kontroll ägde rum från Mälardalens maktelit och om den tog sig formen av en stark ideologisk kontroll. Det saknas nämligen, med få undantag, tydliga spår av en regional elit i Gästrikland under den yngre järnåldern. De enda tecknen på någon form av maktelit skulle enligt författarna kunna vara de många *vi*-platserna som uppträder i Gästrikland, vilka kan ha varit centralplatser för såväl religiösa ritualer som distributionscentra för järnet. En sådan situation kan vara exempel på hur makten tar ideologin till hjälp för att vinna ekonomisk kontroll. Diskussionen lär i denna fråga gå vidare.

Anders Huggert är en flitig skribent i *Arkeologi Norr* (liksom i andra fora). Med sin stora kunnighet om föremål tar han sig denna gång an ett

av de skidfynd som påträffats i Västerbotten, nämligen fyndet av en skidspets från Stormyran i Bygdeträsk i Västerbottens inland. Förhistoriska skidor finns flera av i det nordliga området och några, såsom Kalvträskskidan, är daterad till stenåldern. Möjligheterna att datera skidor är numera bättre än tidigare, men det är fortfarande ett problem, särskilt med yngre dateringar, eftersom tillverkningen av en skida anses behöva virke som är flera hundra år gammalt. Men med beaktande av det samt genom kol-14-datering och skidans ornamentik placerar författaren skidan från Stormyran i sen vikingatid. Ornamentiken passar väl in det vikingatida formspråket och det tolkas som en variant på ett ögle-kors (eller ett s.k. St Hans-kors) och Huggert visar på flera samtida såväl skidfynd som andra norrländska föremål med motsvarande ornamentik. Symbolen uppträder på en gotländsk bildsten från folkvandringstid, liksom på föremål från Birka. Återigen således, ett nordligt exempel på hur bl. a. ornamentik användes mer eller mindre samtidigt i såväl centralorter som på mer perifert liggande platser.

I volymens avslutande artikel presenterar *Maria Björck* en ny och intressant variant på en tidigare känd fornlämningstyp, nämligen en kolningsgrop av storformat. Genom projektet "Skog och historia" har mellan 50 och 100 kolningsgropar, 11-14 meter vida i yttermått, påträffats i Årsunda och Hedesunda socknar i Gästrikland. De är således betydligt större än de många sedan tidigare kända kolningsgroparna i området. Genom provundersökning och dateringar blir det preliminära resultatet att de anlagts under den yngre järnåldern och den tidiga medeltiden och att de representerar en storskalig kolproduktion. Detta stämmer väl med den expansion av järnproduktionen som sedan tidigare är känd i Gästrikland. Framtida undersökningar får visa om de olika typerna av kolningsgropar som hittats i Gästrikland också motsvarar en successivt ökande produktion av järn.

Som framgått ovan är *Arkeologi i Norr* 13 fyllt av nyheter och en del nya perspektiv, vilket jag hoppas kan inspirera till fortsatt intresse av arkeologi i allmänhet och nordlig arkeologi i synnerhet.

Per H Ramqvist